

О. С. Кузьмін

м. Житомир

УДК 94:908(477.42-475)+726.8

Католицький некрополь м. Житомира.

У статті порушено проблему збереження нащадками духовних надбань, залишених у спадщину попередніми поколіннями. Історичну цінність при цьому становлять нерухомі пам'ятки. Католицький некрополь м. Житомира серед них є унікальною пам'яткою історії, культури, архітектури, монументального мистецтва, високо поцінований на теренах України й усієї Європи.

Стародавньому українському місту на берегах річки Тетерів історія відвела одинадцять століть і вже започаткувала відлік дванадцятому. За цей час Житомир неодноразово зазнавав змін своєї адміністративної належності, жахливих спустошень, відроджень, формування архітектурного обличчя, безперервних забудов, планування тощо. Але постійним його атрибутом залишалися люди, які при будь-яких негараздах плинності історичного часу завжди поверталися у рідні місця щоб продовжити життя свого роду, а, разом з ним, й свого не менш рідного міста. Сотнями поколінь вони тут народжувались, зростали і відходили у вічність.

На зміну пращурів приходили нащадки. Вони віддавали належну шану своїм попередникам, створюючи поруч зі своїми оселями міста їх вічного спокою – могильники та кладовища. Серед архітектурно-меморіальних одиниць такі місця отримали назву некрополі (від грецьк. Nekropolis – місто мертвих). Вони слугують нерухомими пам'ятками і теж є свідченням історії того чи іншого краю, міста іншого населеного пункту. Скупі рядки архівних документів подають відомості про перші відомі некрополі житомирських християн (православних і католиків). Один із них під назвою Кокрин знаходився на Охримовій горі в районі сучасної вулиці 8-го Березня. Інші, доби пізнього середньовіччя, були на розі сучасних вулиць Перемоги і Якіра та на місці нинішнього парку ім. Гагаріна – між вулицями Лермонтовська й Старим Бульваром. Ці кладовища не мали планової забудови, згодом прийшли у повне запустіння. Тому в 30-х роках XIX ст. міська влада порушила питання про їх закриття [1: 3].

З набуттям Житомиром статусу губернського центру (1804 р.) як адміністративної одиниці Волинської губернії значно зросла його територія, кількість населення, державних установ. Місто перетворилося в господарський і культурний центр Волині. З цих причин виникла потреба заміни відносно невеликих, хаотично розміщених цвинтарів, на просторі кладовища, завчасно пристосованих до ритуальних потреб великих міських громад різної конфесійної належності, серед яких чільне місце посідала польська община. Так виникло в тому числі й Католицьке кладовище. В певній мірі його передвісником можна вважати Павликівське, яке виникло в першій половині XIX ст. по куту вулиць Андріївська (сучасна Черняхівського) та Антонівська (сучасна Пролетарська). Засноване воно було як місце поховання померлих від епідемічних захворювань. Згодом перетворилося на некрополь для мешканців передмість Павликівки, Мальованки, Закам'янки, Корбутівки, розташованих на правому березі річки Кам'янки. Поховання тут здійснювалися без врахування конфесійної належності: православних, католиків, євреїв, мусульман, лютеран. Повністю ліквідоване у 60-і роки XX ст.

Католицьке кладовище у Житомирі є цінною пам'яткою історії, монументального та садово-паркового мистецтва, унікальним католицьким некрополем, де поховано багато визначних осіб, життя і діяльність яких високо поціновані не лише в нашому краї, на Україні, а й усій Європі. Знаходиться воно в західній частині міста по вул. Короленка, головний вхід якого виходить на Руднянський майдан. Його територія визначена 1799 р. Перші поховання громадян католицького віросповідання здійснено у 1801 р. Підставами для поховання на даному кладовищі були: отримання особою відповідного чину 4-го – 6-го класів в Табелі про ранги для цивільних службовців; чину не нижче полковника (3-го – 6-го класу) для військових; дворянського звання (граф, барон), а також особисті заслуги перед громадянами міста [2].

Загальна площа кладовища 9 га. Має форму багатокутника, витягнутого з півдня на північ. З трьох сторін оточене цегляним муром. Головний вхід – великі ворота, що виходять на Руднянський майдан, складені з двох цегляних, тинькованих пілонів, між якими знаходяться двокрильні ґратовані ворота. До головного входу в північній стіні ведуть десять кам'яних сходів, монументалізуючи її скромний фасад, розчленований чотирма пілястрами, які тримають широкий фриз, звінчаний трикутним тимпаном. З інтер'єру збереглися лише у північно-східному наріжнику спіральні залізні сходи. З обох сторін пілонів розміщено пішоходні проходи, які змикаються однокрильними ґратованими дверима. Над пілонами звінчуються високі чавунні хрести. В межах кладовища знаходиться каплиця єпископа і мученика св. Станіслава. Збудована в класичному стилі, цегляна, тинькована, на високому цоколі з одним приміщенням. Поруч

розміщено дві катакомби, збудовані в 1841-1846 роках у класичному стилі, муровані з цегли. Перші з них знаходяться ліворуч від цвинтарної брами. Побудовані у 1907 році, цегляні, тиньковані. Їх 32 трунні ніші знаходяться на двох ярусах. Вони закриті інскрипційними табличками з чорного мармуру. Монолітність симетричної конфігурації ніш посередині перериває будівля у формі каплички. Центральну частину прикрашають дві пари напівколон, що підтримують високу щитову трикутну частину. Стержні колон гладкі, зі значним звуженням, головки стилізовані. Катакомби впорядковані, знаходяться у доброму стані. Другі катакомби у гіршому стані. Вони знаходяться в запліччі від каплиці на західному схилі узгір'я. Побудовані у 80-х роках XIX ст. Цегляні, тиньковані. Їх 124 трунні ніші розміщені у дві шеренги одна над одною і об'єднані стрімкими сходами. Нині усі трунні заглиблення відкриті й порожні [3: 178].

1982 р. кладовище закрите для поховань. В 1994-1995 роках проведено його інвентаризацію. Заінвентаризовано 2200 пам'ятників. Кладовище поділено на сектори. Більшість його надгробків кам'яні та металеві. Кам'яні форми «Хрест на пні дерева» та «Хрест на скельках» з габро й лабрадориту. На них прослідковуються епітафічні написи [4]. Найстарішим пам'ятником на кладовищі є надгробок Юзефіни Скальковської (1916 р.), встановлений стараннями сина Аполона, уродженця Житомира, дослідника історії Запорозької Січі, академіка Російської Академії Наук (РАН) та пам'ятник Яна Зубаського (1919 р.). Обидва з типовим надгробком «Хрест на пні дерева». Серед фігурних скульптур зберігся надгробний пам'ятник на могилі графині М.Пешковської (1875-1903) у вигляді великої різьбленої фігури ангела з білого мармуру, що стоїть навколішки при хресті. Скульптура білого мармуру встановлена на могилі графа Георгія (Єжи) Адольфовича Олізара (1858-1913), онука сенатора каштеляна Королівства Польського Нарциза Олізара [5: 234: 713 зв.]. Лише на невеликій кількості надгробних пам'ятників є позначки каменярських майстерень. Це здебільшого пам'ятники скульптурної майстерні Генріха Олішкевича – почесного громадянина Житомира, автора пам'ятника О.С.Пушкіну в Житомирі. Серед пам'ятників цієї майстерні є роботи з білого мармуру, зокрема, родини Жураковських. На кладовищі є пам'ятники з позначкою майстерні у Кам'яному Броді (нині с.Кам'яний Брід Коростишівського району). Збереглися величні пом'ятники графині Марії Олевської у вигляді чотириступеневого, пірамідальної форми обеліска чорного габро з епітафією на чільній грані, подібної форми родини Любенецьких. Вони прикрашені геометричними фігурами. Пам'ятник з лабрадориту уродженця Житомира, польського композитора і піаніста, професора Брюссельської консерваторії, автора багатьох симфонічних та фортепіанних творів з використанням польського та українського музично-фольклорного матеріалу Юліуша-Карла Зарембського (1854-1885) складається з

тумби, чотириступінчатої підстави, цоколя та величного хреста [6: 162: 365 зв.]. Один із краших металевий надгробок графині Ельжибети Урбановської (1802-1954) у формі п'ятиметрової вежі, спорудженої з чавунних, частково ажурних елементів неготичного стилю. На кладовищі поховано багато відомих людей. Серед них Леонард Старшинський (1828-1879) – художник. У 1855 р. закінчив Імператорську академію мистецтв в С-Петербурзі, з 1862 р. її академік. Проживаючи в Житомирі, писав портрети та жанрові твори, працював у галузі літографії. Серед його творчого доробку – альбом з видами Житомира та його околиць. Тут же похований лікар, колекціонер Едвард Галлі (1834-1898), який передав університетам Польщі унікальну бібліотеку. На могилах встановлено хрести на цоколі. Обидва елементи з червоного граніту.[7:180].

Збереглися надгробні плити на могилах дійсних статських радників, чин яких відповідав 4-му класу з правом обіймати посаду керівника відповідного департаменту. Серед них: столоначальники Головного управління інтендантської та інженерно-будівельної служб Більський Йосип Хомич (1792-1878) й Богуславський Вільгельм-Йосип Онуфрійович (1825-1901); інженер Управління внутрішніх водних та шосейних шляхів Міністерства шляхів сполучення Левандовський Франц Йосипович (1850-1915); старший секретар 2-го відділення Сенату Ніжицький Йосип Антонович (1829-1903); інженер Міністерства шляхів сполучення Островський Станіслав Йосипович (1846-1906) [8:153: 659; 233: 131, 148 зв., 169; 234: 111].

Статські радники в чині 5-го класу з правом обіймати посаду заступника керівника департаменту: Барановський Гонорат Сігізмундович (1802-1867) – помічник начальника Овруцької поштово-телеграфної контори; Бішевський Цезарій Іванович (1830-1892) - головний лікар 11-ї кавалерійської дивізії; Боскович Едмунд Миколайович (1826-1899) – завуч Корочанської прогімназії; Гайуман Іван Іванович (1825-1893) – викладач давніх мов Маріїнської гімназії; Борковський Франц Іполитович (1839-1913) – помічник губернського лікаря; Гросс Олександр Фрідріхович (1812-1887) – лікар військового госпіталю; Єленковський Мар'ян Францович (1805-1874) – член губернського приказу громадської опіки; Левицький Станіслав Андрійович (1824-1880) – начальник 10-го округу шляхів сполучення; Лоппато Каетан (1819-1881) – засідатель Житомирської дворянської опіки; Мошинський Климентій Андрійович (1821-1902) – викладач математики і фізики Ніжинської гімназії; Ординський Мартин Матвійович (1823-1885) – старший діловод Херсонської казенної палати; Оссовський Степан Францович (1809-1881) – Кагульський повітовий суддя; Ростоцький Олександр Іванович (1837-1909) – викладач історії і географії Воронежської гімназії; Сморчевський Антон Гнатович (1797-1873) – член Волинської

епархіальної училищної ради; Чепелевський Михайло Андрійович (1828-1894) – член Волинської губернської єврейської училищної комісії; Шумський Йосип Хомич (1806-1879) – кандидат фізико-математичних наук, магістр чистої та прикладної математики, викладач 1-ї Житомирської чоловічої гімназії [9: 153: 213, 413, 461; 162: 21 зв., 66 зв., 128, 142 зв., 373, 438, 659; 233: 8 зв., 32 зв., 131, 194 зв.; 234: 137 зв., 174, 745].

Колезькі радники в чині 6-го класу: Абрамович Йосип Іванович (1818-1880) – товариш голови Волинського відділення Червоного Хреста; Андзелевич Теофіл Матвійович (1833-1906) – заступник голови Волинського відділення допомоги медичної каси; Каліцький Адам Августинович (1818-1896) – лікар Луцько-Житомирської католицької духовної семінарії; Гродзький Андрій-Фабіян Михайлович (1838-1900) – ревізор учбових закладів Синоду; Долнер Йосип (1848-1900) – військовий лікар; Домбровський Андрій Гнатович (1847-1916) – старший ревізор Волинського губернського акцизного управління; Жуховецький Ромуальд (1807-1869) – засідатель Житомирського повітового суду; Кох Людвіг Якович (1813-1881) – лікар Житомирського тюремного замку. Нагороджений орденом св. Станіслава 3-го ступеня та темно-бронзовою медаллю в пам'ять Кримської війни 1853-1856 рр.; Ланевський Микола Гнатович (1838-1908) – санітарний лікар м.Житомира; Лисицький Протасій Михайлович (1814-1891) – повітовий сільський лікар Волинської лікарської управи; Лопушевич Чеслав Петрович (1801-1863) – повітовий лікар; Матушевич Франц Йосипович (1846-1886) – помічник управляючого Волинською казенною палатою; Нівінський Варфоломій Севастьянович (1799-1878) – старший учитель 1-ї Київської гімназії; Опочький Ламберт Васильович (1812-1896) – чиновник Волинського губернського управління; Пешковський Фрідріх-Вільгельм Іванович (1840-1898) – становий пристав Ковельського повіту; Стрижелецький Діонісій Антонович (1829-1900) – член комісії народного продовольства Волинської губернії; Чермінський Валентій Яцентійович (1788-1873) – доктор медицини, перший у Житомирі лікар-гомеопат, лікар Волинської палати державного майна; Шабліовський Мар'ян-Давид Іванович (1863-1915) – головний лікар перев'язочного загону 3-ї Туркестанської стрілецької бригади; Шиманський Прот-Гвідон Домінікович (1835-1917) – помічник начальника Житомирської поштово-телеграфної контори [10: 153: 16, 278, 423, 625; 162: 187 зв., 389, 619; 233: 120, 122, 128, 141, 142, 148, 172, 185; 234: 126 зв., 138, 152, 178, 191].

Серед вищих військових чинів 3-го класу генерал-лейтенанти Шилейко Адольф Донатович (1851-1914) – командир 126-ї піхотної Рильської дивізії, учасник Російсько-Турецької війни 1877-1878 років. Нагороджений орденами св. Анни 3-го ступеня з мечами і бантом, 2-го ступеня, св. Станіслава 3-го та 2-го ступенів, св. Володимира 4-го ступеня, Румунським орденом Залізної Корони; Шишко Цезарій Йосипович (1825-1897) – учасник

Кримської війни 1853-1856 рр., Російсько-Турецької війни 1877-1878 рр., командир 31-ї артилерійської бригади. Нагороджений орденами св. Станіслава 3-го ступеня, 2-го ступеня з мечами, 2-го ступеня з короною, св. Анни 3-го та 2-го ступенів, св. Володимира 3-го та 4-го ступенів [11: 153: 355 зв.; 233 : 152]. Генерал-майори 4-го класу Вітовський Ципріан Іванович (1816-1879) – начальник штабу Корпусу військових інженерів; Данилевич Казимир Гнатович (1847-1913) – помічник командира Ломжинської прикордонної сторожі; Нобелевський Валерій Гнатович (1806-1866) – начальник 3-го округу Окремого корпусу прикордонної сторожі; Качинський Віктор Вікентійович (1836-1895) – учасник Кримської війни 1853-1856 рр., Дунайської кампанії 1854 р. та оборони Севастополя, Російсько-Турецької війни 1877-1878 років. Нагороджений орденами св. Георгія 4-го ступеня, св. Анни 4-го ступеня з написом «За храбрость», 2-го ступеня, св. Володимира 4-го ступеня з бантом, св. Станіслава 3-го та 2-го ступенів, бронзовою медаллю в пам'ять столітнього ювілею Воєнного ордену св. Георгія; Коноплярський Юліан Якович (1824-1877) – командир Таращанського повітового військового начальника; Кржичковський Валентин-Люціан Антонович (1844-1903) – командир Богуславського повітового військового начальника, учасник Російсько-Турецької війни 1877-1878 років. Нагороджений орденами св. Анни 3-го ступеня з мечами і бантом, 2-го ступеня, св. Станіслава 3-го та 2-го ступенів, св. Володимира 4-го ступеня; Очеповський Люціан Іванович (1841-1915) – учасник Російсько-Турецької війни 1877-1878 років, командир 7-го Східно-Сибірського стрілецького батальйону, голова полкового суду. Нагороджений орденами св. Станіслава 3-го та 2-го ступенів, св. Анни 3-го та 2-го ступенів, св. Володимира 4-го ступеня, срібною медаллю на честь Імператора Олександра III, бронзовою медаллю на честь Імператора Миколи I; Прессер Владислав Францович (1824-1897) – начальник Імператорської військової медичної академії; Рафалович Каспар Матвійович (1795-1871) – генерал-лейтенант у відставці, командир 2-ї бригади 7-ї піхотної дивізії, учасник Вітчизняної війни 1812 р., Закордонного походу 1813-1814 рр., Російсько-Турецької війни 1828-1829 рр. Нагороджений орденами св. Анни 4-го ступеня з написом «За храбрость», 2-го ступеня з короною, св. Володимира 4-го ступеня з бантом, св. Георгія 4-го ступеня, пруським орденом Червоного Орла 3-го ступеня; Сосновський Семен Іванович (1803-1876) – командир Київської кріпосної артилерії; Суходольський Мечислав Станіславович (1843-1908) – командир Кримського повітового військового начальника. Нагороджений орденами св. Станіслава 3-го та 2-го ступенів, св. Анни 3-го ступеня, св. Володимира 4-го ступеня; Томкович Мечислав Карлович (1846-1915) – начальник кадру № 3 кавалерійського запасу, учасник Російсько-Турецької війни 1877-1878 рр. Нагороджений орденами св. Станіслава 3-го ступеня з мечами і бантом, 2-го ступеня, св. Анни 3-го

ступеня з мечами і бантом, 2-го ступеня, св. Володимира 4-го ступеня; Щадило-Куликовський Іван Варфоломійович (1829-1885) – командир 126-ї Рильської піхотної дивізії [12: 153: 170 зв., 355, 550, 594; 162: 98, 364 зв.; 233: 124 зв., 144, 148; 234: 103, 139 зв., 148, 699, 1520].

Полковники 5-го класу: Багоцький Броніслав Еразмович (1850-1894) – командир 126-го піхотного Рильського полку; Березовський Альбін-Казимир Іванович (1825-1897) – командир 6-го піхотного Ревельського полку; Вноровський Павло (1836-1899) – командир 8-го резервного піхотного полку; Годлевський Казимир Валентійович (1830-1889) – командир Бориспільського піхотного полку; Длужевський Юліан-Леон Феліксович (1833-1906) – командир 229-го піхотного Сквирського полку; Загорський Антон (1825-1900) – командир 17-го Вільського піхотного полку; Зарембський Іван Андрійович (1838-1889) – командир Острозького піхотного полку; Змієвський Антон Фомич (1848-1917) – командир Осташківського резервного батальйону, учасник Російсько-Турецької війни 1877-1878 рр. Нагороджений орденом св. Станіслава 3-го ступеня; Кадз Ігнатій Францович (1837-1907) – командир Охтирської прикордонної сторожі; Калюс Йосип Вікентійович (1840-1896) – діловод по господарській частині 126-го Рильського піхотного полку; Кендзерський Іван Гнатович (1857-1909) – завідуючий лазаретом 126-го Рильського піхотного полку. Нагороджений орденами св. Станіслава 2-го ступеня, св. Анни 2-го ступеня, св. Володимира 4-го ступеня; Кушелєвський Іван Феліксович (1828-1889) – командир Переяславської прикордонної сторожі; Лютомський Антон (1777-1874) – начальник штабу 11-ї армійської бригади; Матієвич-Мацієвич Віктор Людвікович (1853-1906) – командир 115-го артилерійського полку; Мрочковський Сигізмунд-Франц Йосипович (1840-1914) – командир 43-го Охотського полку, учасник Російсько-Турецької війни 1877-1878 рр. Нагороджений орденами св. Станіслава 3-го ступеня з мечами і бантом, 2-го ступеня, св. Анни 3-го ступеня, св. Володимира 4-го ступеня, румунським орденом Залізного Хреста; Павлович Антон Альбертович (1844-1890) – командир 42-го Якутського піхотного полку; Подгорецький Адольф-Людвіг (1825-1900) – командир Свірського піхотного полку; Пузіновський Антон Вікторович (1836-1896) – командир Новоград-Волинського повітового військового начальника; Краузе Сигізмунд Августович (1841-1906) – командир Чернігівського піхотного полку; Ромішевський Леонард Симфоріанович (1854-1915) – командир 204-го Обоянського піхотного полку, учасник Російсько-Турецької війни 1877-1878 рр. Нагороджений орденами св. Анни 4-го ступеня з написом «За храбрість», св. Станіслава 3-го ступеня, св. Володимира 4-го ступеня; Садовський Іван Станіславович (1818-1886) – командир 208-го Слуцького піхотного полку; Сакович Станіслав Іванович (1851-1902) – командир 7-го Кавказького стрілецького батальйону, учасник Російсько-

Турецької війни 1877-1878 рр. Нагороджений орденами св. Анни 3-го ступеня, св. Станіслава 3-го ступеня з мечами і бантом та 2-го ступеня; Точанський Людвік Францович (1822-1897) – командир 41-го резервного піхотного батальйону; Яблонський Климентій-Мар'ян (1830-1900) – командир 87-го Нейшлотського піхотного полку [13: 153: 437; 162: 399, 516, 522 зв., 551, 584; 233: 12 зв., 121, 129, 132, 132 зв., 135, 138, 146, 150, 161, 162 зв., 164, 179 зв., 205; 234: 105 зв., 147 зв., 169 зв., 185 зв.]. Штабс-капітан Матієвич-Мацієвич Броніслав-Калікст Вітольдович (1882-1911) та мічман Матієвич-Мацієвич Станіслав Вітольдович (1888-1911). Одні з перших російських авіаторів. Загинули у м. Севастополь під час показового польоту на аероплані [14: 234: 160].

На кладовищі поховані почесні громадяни Волинської губернії, титуловані дворянським чином графа: Валевська Аполлонія-Францишка-Салеза Северинівна (1844-1916); Дзялинська Людвіга-Елеонора (1858-1903); Дзяминська Феофіла Бальтазарівна (1829-1904); Ілінський Венедикт Тадеушович (1820-1905); Красицька Сузанна-Євстафія (1816-1901); Олізар Георгій Адольфович (1858-1913); Олізар Карл Фрідріхович (1795-1892); Олізар Марія (1872-1909); Олізар Філіп-Нереуш (1798-1880); Тишкевич Ернестіна Вікентіївна (1818-1894); баронесса Розен Алоїза (1821-1883) [15: 153: 518 зв.; 162: 83, 136 зв., 279, 667 зв.; 233: 46, 120 зв., 133, 136, 142, 148; 234: 108, 136 зв., 713 зв.].

Збереглися надгробки на могилах відомих людей Волинського краю. Серед них: Босяцький Мартин (1796-1863) – Новоград-Волинський повітовий маршалок; Доманевський Іван Оскарович (1847-1916) – Житомирський міський голова; Зеленський Владислав Йосипович (1804-1876) – Волинський губернський предводитель дворянства; Пустовойтова Марія (1818-1888) – мати відомої діячки польського національно-визвольного руху Ганни Пустовойтової; доктора медицини : колезький радник Вояцький Олександр Семенович (1829-1911); таємний радник Околов Емілій Йосипович (1839-1911); Совінський Фелікс (1804-1863); Чарноцький Нарциз (1802-1884); лікар-колекціонер Галлі Едвард Маріан (1816-1893); військовий лікар, член Товариства лікарів Волинської губернії Куніцин Владислав Францович (1836-1903); художниця Казановська Марія Іллівна (1860-1898); академік Імператорської академії мистецтв у Санкт-Петербурзі, літограф, художник, автор альбому з видами Житомира та його околиць Старшинський Леонард (1828-1879); польський фольклорист та краєзнавець, автор етнографічних публікацій «Українські прислів'я в піснях», нарисів з історії України і Волині Прусіновський Іван (Ян) Адамович (1818-1892); член театрального комітету при директорстві Юзефа Крашевського Липковський Леон (1802-1886) [16: 146: 2; 153: 22 зв. 162: 463, 662; 234: 112 зв.].

Авторами більшості пам'ятників і надгробних плит є житомирські майстри Генріх Олішкевич, Вацлав Длоугі – автор аттику на будівлі Мавзолею Леніна , гранітних прикрас

на будівлі університету ім. М.Ломоносова, набережних у Москві, де Бекю, Роман Любовецький та ін. [17: 179].

Цей унікальний комплекс поховань є цінною пам'яткою історії, садово-паркового мистецтва та архітектури, потребує реставрації, подальшого ретельного дослідження та охорони на державному рівні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кондратюк Р.Ю. Некрополь старого Житомира. Біографічний довідник. /Р.Ю.Кондратюк – К.: Вид-во Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 2001.
2. Некрополі України /упорядники І.В.Дивний, М.Т.Пархоменко, О.М.Титова - К.: Вид-во Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1999 – 287 с.
3. Мокрицький Г.П. Пам'ятки Житомира. Енциклопедія. /Г.П.Мокрицький – Житомир.: «Волинь», 2009.
4. Кафедра архітектури і охорони історичних будівель Светокшинської Політехніки в місті Кільце /опрацювання і вступ Тадеуш Марія Рудковські – Варшава.: 1999.
5. Державний архів Житомирської області (Далі ДАЖО) – Ф.178, оп.3 (Метрична книга кафедрального костюлу св. Софії), спр. 234.
6. ДАЖО: спр. 162.
7. Мокрицький Г.П. Названа праця.
8. ДАЖО: спр. 153, 233, 234.
9. ДАЖО: спр. 153, 162, 233, 234.
10. Там само.
11. ДАЖО: спр.153, 233.
12. ДАЖО: спр. 153, 162, 233, 234.
13. Там само.
14. ДАЖО: спр. 234.
15. ДАЖО: спр. 153, 162, 233, 234.
16. ДАЖО: спр. 146, 153, 234.
17. Мокрицький Г.П. Названа праця.